

„Hálózatváltás”?¹

Az 1990-es években megfogalmazott, a magyar irodalmi kultúrára vonatkozó rendszerleírások felülvizsgálata

Az úgynevezett határon túli magyar irodalmakkal foglalkozva nem nehéz észrevenni, hogy a kilencvenes, majd pedig a kétezres évek legelején jelentősen megnövekedett az ezeket a kulturális közegeket vizsgáló magyarországi elemzések, tanulmánykötetek száma. A fokozott érdeklődést nem valamely (vagy akár mindegyik), az első világháború lezárását követően Magyarországgal szomszédos idegen többségi államban vagy emigrációban kialakult magyar nyelvű irodalomban bekövetkezett esemény váltotta ki. Az ok a magyarországi közeget érintő változásban keresendő. Az 1989-es politikai rendszerváltás (és az azt megelőző és követő éveket jellemző politikai és kulturális folyamat) olyan következményekkel is járt, amelyek a „határon túli magyar” irodalmi közegekkel kialakult hálózatra is hatással voltak.

„1989 után a szocialista tömb országai nem csupán a kommunista diktatúrától szabadultak meg, hanem a Szovjetunió ellenőrzése alól is kikerültek, s a korábban elfojtott és tabuként kezelt nemzetiségi kérdés újból aktuálissá vált. Ekkor mutatkozott meg, hogy a problémák nem voltak megoldva, csak a háttérbe lettek szorítva. A [...] kisebbségi kérdés szinte azonnal az egyik legfontosabb kutatási témává nőtte ki magát” (FEDINAC et al. 2013; 106). Tudván, hogy egy igen jelentős magyarországi esemény áll a tanulmányok és a vizsgálódások háttérében, nem meglepő, hogy az ezekben tett megállapítások, de már a kérdésfeltevések is sok esetben jellemzik inkább az akkori magyarországi közeget, semmint a bemutatni kívánt kisebbségi magyar

¹ A szerző a tanulmány megírása idején, 2018-ban Móricz Zsigmond irodalmi alkotói ösztöndíjban, az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásában részesült.

irodalmaknak nevezettek. A szovjet ellenőrzés megszűnése, maga a rendszerváltás erős emocionális hatással is bírt, s ezt semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni ennek a kornak a vizsgálata során. A debreceni irodalmi napok szervezői 1991-ben a következő kérdéssel fordultak a megszólított irodalmárok felé: *Felszabadult-e a magyar irodalom?* A válaszokból úgy tűnik, nem az irodalom szabadult fel, elvégre ahogy például Domokos Mátyás fogalmazott: „a szabadság hiányának élményéből, iszonyatos helyzetekből és iszonyatos helyzetekben, vagy csupán korlátok közé szorítva is születhetnek jelentős írások” (FELSZABADULT-E... 1992; 42). Felszabadultságot sokkal inkább az irodalmat művelők érezhettek, ám a korabeli megszólalások alapján ez is kettős érzésnek tűnik. Noha a diktatórikus rendszer sok szempontból jelentősen korlátozta a magyar irodalmi életet, annak szereplői a több évtized alatt megtanulták, milyen irodalom működtethető és hogyan az adott körülmények között. A feltételek drámai átalakulását nem az irodalmi közegben történt esemény eredményezte, a külső, politikai tényezők diktálta változáshoz pedig nem lehetett azzal egyidejűleg, az új helyzet kereteinek rögzülése és felmérése előtt alkalmazkodni. Az imént idézett *Alföld*-számban „szabadságnak kiszolgáltatottságról” beszél Domokos Mátyás (FELSZABADULT-E... 1992; 29), s „ránk szakadt” demokratikusabb körülményekről Pomogáts Béla az általa szerkesztett kiadványban (POMOGÁTS 1991; 14). A megváltozott politikai viszonyok taglalásába jelen tanulmány témájának további, részletesebb kifejtéséhez nem szükséges belekezdeni, a korszak változások okozta érzelmi töltetét azonban mindenképp hangsúlyozni kell.

A rendszerváltás okán az úgynevezett határon túli irodalmakkal szemben mintha a magyarországi irodalmárok egy részében egy, a korábbi körülmények okán létrejött, kényszerű tartozás törlesztésének lehetősége fogalmazódott volna meg. „Eddig is tudtuk, hogy magyar kisebbségek élnek a Kárpát-medencében, hogy ezeknek a kisebbségeknek a helyzete igen nehéz, és eddig is kerestük az összefogás lehetőségét: a szellem erejével akarván helyreállítani azt a nemzeti kulturális egységet, amelyet Trianon és Párizs lerombolt. [...] Hogy ez az igazság nem került a világ színe [elé], ez nem az ő hibájuk volt, hanem a politikáé és a körülményeké” (POMOGÁTS 1991; 9). Az itt említett nemzeti kulturális egység azonban – főleg irodalmi szempontból – nem létrehozható pusztán amiatt, hogy egy történelmi változás felhangosította a különböző magyar nyelvű kultúrarészekről

szóló beszédet, és láthatóvá tette őket abban a hálózatban, amelynek addig is részei voltak. A történelmi események irodalomtörténeti jelentőségűvé alakítása nemhogy nem volt zökkenőmentes, de nem is sikerült meggyőzően, amit az érintett közegek és az általuk alkotott hálózat közelebbi elemzése világosan meg is mutat.

Arról, hogy egy történelmi dátum irodalomtörténeti korszakot is jelölhet-e, megoszlottak a vélemények a rendszerváltás irodalomtörténeti hatását firtató elemzésekben is. 1991-ben ugyancsak az *Alföld* fordult körkérdéssel az írókhoz, irodalmárokhöz *Korforduló* címmel. A beérkező válaszokat felidézve Márkus Béla olyat is kiemel – a szerző nevét nem fedve fel –, amely szerint: „a történeti érvényességű dátumoknak az irodalom szempontjából nincs relevanciájuk. Vagyis a rendszerváltás, a proletárdiktatúrának a megszűnte és a parlamenti demokráciának a kialakulása nem értelmezhető, a »korforduló«-nak nincs irodalmi jelentése” (MÁRKUS 1991; 36). Ezzel szemben a kétezres évek elején megjelent tanulmánykötetének bevezetőjében Görömbei András ennek az ellenkezőjét állítja: „A magyar irodalom nemcsak vetülete és nyelvileg elhatárolt változata az európai irodalomnak, hanem egy olyan emberi közösségnek, a magyar nemzetnek a megnyilatkozása is, amelyeknek minden más nemzetétől különböző történelmi élményei vannak. Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek” (GÖRÖMBEI 2003; 12).

Görömbei idézett megfogalmazásában is tetten érhető az a patetikus hang és az az érzelmi telítettség, amely a rendszerváltás kulturális hatásait firtató elemzésekben is gyakran tapasztalható, s amely okán már-már szakmaiatlannak ható mondatok is rögzülhettek (például aligha lehet olyan nemzetet említeni, amelyeknek nem a többi nemzetétől különböző történelmi élményei lennének, vagyis ez közel sem magyar sajátosság). Az egyik legnagyobb tanulság, amivel a magyarországi közeg közelebbi vizsgálata járhat – ahelyett, hogy csak arra irányulna figyelem, ami a határon túli irodalmakról innen nézve elhangzott –, az ennek az irodalomnak és irodalomértésnek a sokfélesége. Egyre többször elhangzó kritika, hogy az ebben a tanulmányban is vizsgált kisebb magyar kulturális közegekről szóló magyarországi megnyilatkozások többsége – létrehozva a „határon túli magyar irodalom” egységesítő kategóriáját – sematikus és általánosító, az elemzések nem veszik figyelembe a különböző történelmi vonatkozásokat, az eltérő idegen nyelvi többségi kulturális hatásokat. Fontos azonban

annak a sokkal ritkábban emlegetett ténynek is a figyelembevétele és tudatosítása, hogy a magyarországi közeg sem egyféle – ezt pedig már csak azért is érdemes elfogadni, mert ez mindenkori, megváltoztathatatlan tény, ennél fogva pedig a különböző szempontok, jellemzők megértése lenne az a konstruktív viszonyulás, amelyet érdemes kialakítani. Az egységesítés erőltetése helyett sokkal érdekesebb lehet a különböző szempontok egymás mellett láttatása.

Arra, hogy nem mindegy, kinek a megnyilatkozása alapján tájékozódik az olvasó – jelen tanulmány kereteit tekintve például – a rendszerváltás hatásairól vagy az úgynevezett határon túli magyar irodalmak ekkori helyzetéről, különböző, ehhez az időszakhoz köthető megszólalások is figyelmeztetnek. 2009-ben a Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztálya konferenciát szervezett, amely az 1989–1990-es rendszerváltozás szépirodalmi megjelenítésének kérdéskörét igyekezett körbejárni. *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* című esemény tanulságait elemezve Németh Zoltán a következő észrevételt fogalmazta meg: „Észerint a kortárs magyar irodalom egy nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű, reprezentációelvű, realizmusigénynek megfeleltethető (jobboldali) irodalmi irányból és egy individualista, a nyugat-európai kánont követő, hangsúlyozottan csak fikcióként olvasható (liberális eszmeiségű) irodalmi szövegek egymást kizáró, párbeszédképtelen táborából áll. Talán nem vagyok egyedül azzal a véleménnyel, hogy a kortárs magyar szépirodalom nem érdemli ezt a bánásmódot, pontosabban teljesítményei alapján sokkal többet érdemel” (NÉMETH 2009; 8). Írók és műveik (feltételezett) politikai hovatartozás szerinti megítélése mindenkor félrevezető és – ami talán még veszélyesebb – fájóan leegyszerűsítő gesztus (így valóban méltatlan a kortárs magyar szépirodalomhoz is), arról nem beszélve, hogy ezeknek a politikai színezetű kategóriáknak a határai – be kell látni – meglehetősen rugalmasak, s akár egy életművön belül is igen változékonyak. Jelen dolgozat nem kíván az irodalom ezen értelemben vett politizáltságának, politizálhatóságának ma is (a határon túli magyar irodalmak kategóriáját tekintve különösen) aktuális kérdésével foglalkozni, célkitűzése sokkal inkább abban áll, hogy két *közelítési módot* mutasson fel.

A Németh Zoltán által említett „nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű” és a „nyugat-európai kánont követő” jelzők nemcsak irodalmat leírókként, de az irodalomértelmezés kétféle lehetséges módját jelölőkként is értelmeződhetnek a magyarországi irodalmi kultúra

kontextusában. Így belátható, hogy a kétféle közelítési mód meglete már nem jelent problémát, sokkal inkább az egymást kizáró létezésük, a párbeszédképtelenség. A magyar irodalomról (művekről, szerzőkről, eseményekről stb.) összetettebb képet kaphatna a befogadó, ha mindkét irányból megszületnének irodalomtörténeti és elemző munkák, s nem az egyik működne feltételezett – egyik oldalról kijelölt, másiktól kritizált – origóként. Elvégre aligha szabad lemondani a „nyugat-európai kánont” figyelve kialakuló szempontokról, és hasonlóképp nem zárható el a „népi gyökerű” irodalmi irány sem. Az úgynevezett „határon túli magyar irodalmakról” – tekintve, hogy meglehetősen gyakran hangoztatott megállapítás – könnyű belátni és velük kapcsolatban elfogadni, hogy speciális helyzetükből adódóan két nagyobb kulturális közegre kell figyelniük. Ezt fejezi ki a „kettős kötődés”, és ezt jeleníti meg a (joggal) sokat kritizált hídszerep is. Felmerül a kérdés, hogy a magyarországi irodalmi közeg helyzete miért és mennyiben lenne más?

Noha nem nevezik kisebbségi irodalmi kultúrának, az aligha vonható kétségbe, hogy a magyarországi irodalmi közeg is olyan kapcsolatrendszerben létezik, ahol nála kisebb, de nála nagyobb közegekre is oda kell(ene) figyelnie. Ha a vajdasági irodalom számára – az egymásba foglaltságot véve alapul – az idegen nyelvű szerb (ma), valamint a nyelvileg azonos magyar irodalmi közegek azok, amelyekkel a kettős kötődés révén egy háromtagú rendszert alkot, úgy a magyarországinak – jelen esetben – szintén a „határon túli magyar irodalmakat” is magában foglaló egyetemes magyar irodalommal, valamint egy másik, szükségszerűen idegen nyelvű közeggel kellene ugyanezt a rendszert kiegészítenie és fenntartania. Ez a másik irodalmi kultúra lehet a közép-európai, az európai, de akár világirodalmi is. Ahogy a vajdasági irodalmi közeg a magyar irodalomnak is része, hasonlóképp része a magyarországi is az imént említett nagyobb közegeknek. Ennélfogva a „nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű” viszonyulás az egyik irányba, a „nyugat-európai kánont figyelő” a másik irányba ható kapcsolattartást biztosíthatja, a kettő együtt pedig az optimális, a megújulást és a sajátos jegyek meglétét egyaránt garantáló kulturális működést. „A kettős kötődés elvileg nem gátolja, hanem sajátos jelleggel segíti kifejlődni és kibontakozni [az] önálló szellemi [létezés], belső hagyomány[o]kat is” (GÖRÖMBEI 1993; 10).

60 Görömbei „kettős kötődést” tematizáló elgondolása – ahogy a neve is jelzi – a magyar irodalmi kultúrákéhoz hasonló, háromtagú

kulturális rendszerek modellezéséhez kiválóan alkalmas. Közelebbi elemzése azt is megmutatja, hogy szűkebb és/vagy tágabb körű egymásba foglaltságot is megvilágít a benne szereplők között, továbbá nem szükségszerűen nyelvi és/vagy nemzetiségi alapjai vannak, sokkal inkább kulturálisak. Kétségtelen, hogy az úgynevezett „határon túli magyar irodalmakat” érintő vizsgálatok során is különösen nehéz szétválasztani a kulturális jellemzést és az érintett közegek intézményrendszeri, politikai meghatározását – másképp fogalmazva: a kulturális és a politikai hálózatokat –, mégis azt gondolom, fontos ezt megtenni, éppen azért, mert különbözőképpen működő rendszerekről van szó. A kettős kötődést kulturális rendszerek leírására tartom alkalmasnak. Ez alapján Balla D. Károly azon értelmezésével, amely szerint „[a] mai Magyarország határain kívülre kényszerült kisebbségek önigazoló kifejezése a kettős kötődés [...] nem jelent kevesebbet, mint azt a hitet, inkább csak illúziót, hogy az állampolgári determináltság és a nemzeti hovatartozás összeegyeztethető” (POMOGÁTS 1991; 24), nem értek egyet. Azt semmiképp sem szeretném kétségbe vonni, hogy a kulturális és a politikai hálózatok hatnak egymásra – elvégre jelen tanulmány is azt kívánja bemutatni, hogy egy politikai változás miként hatott a magyar irodalmi közegek kulturális hálózataira –, de a működési módjuk ettől függetlenül sajátos és egymással fel és össze nem cserélhetők.

A rendszerváltás előtt a magyarországi irodalmi kultúra egy egészen más hármasszerben szerepelt, mint 1989 után. Az átrendeződést követően a régi-új viszonyok – a kettős kötődés mindkét irányába történő – megerősítése alapvető feladat volt. „[A]z egyik oldalon »létkérdéseink európai konvertálhatósága« és »a mellettünk jócskán elhaladt világirodalmi folyamatokhoz való csatlakozás« (Kulcsár Szabó Ernő) a tét, a másik oldalon viszont az, hogy helyreállítható-e, jóvátehető-e, ami az idők során a legnagyobb mértékben tönkrement: a világról, a nemzetünkről és az emberi egzisztenciáról való szakrális gondolkodás Jókai Anna hiányolta képessége és szándéka” (MÁRKUS 1991; 39). Az *Alföld* folyóirat 1991-ben publikált *Korforduló* című vitáját Márkus Béla foglalta ekképp össze, és az általa idézett Kulcsár Szabó Ernőtől a lap következő évfolyamában is olvasható olyan esszé, amelyben a szerző az európai irodalmi kulturális közeggel való összevetésre tesz elkeseredett kísérletet. „[M]i-
közben itthon a *Rozsdatemetőt* meg a *Makrát* ünnepelte a kritika, ezek az évtizedek Robbe-Grillet vagy Arnold Schmidt epikájának

nyelvén szóltak már az emberi szituáltságról. [...] Ám ha nem akarjuk versenypályának, konkurenciaharcnak tekinteni a világirodalmat, akkor is elgondolkodtató, milyen mélyreható szemléleti deformálódás ment végbe a [...] magyar [irodalomban]” (FELSZABADULT-E... 1992; 38).

Míg a magyarországi irodalmi közeg felől nézve az addigi erős szovjet befolyás megszűnése az irodalomértők egy részének figyelmét az európai közeg felé fordította, addig a Vajdaságban más volt a helyzet. Annak ellenére, hogy ott is diktatórikus rendszer működött, a kultúrpolitika egészen más szellemiségben irányította az irodalmi és egyéb művészeti életet, tudniillik látszólag sokkal megengedőbben állt egyes témákhoz, és nem zárkózott el a nyugati irányzatoktól sem, amelyek így a Vajdaságba szabadon beáramolhattak. Balázs Attila a következőképpen fogalmazott: „[k]öszönhetően a szabadabb helyzetnek, a levegő jobb áramlásának, a jugoszláviai magyar literatúrában a kifejezésformák ritkán látott, vérbő gazdagsága jött létre, amelylyel kapcsolatban, főleg az egykori *Új Symposion* folyóiratra tekintve, nekem az az érzésem, hogy amikor lehetőség nyílt rá, akkor nagy keletje lett ennek, ezeknek a vívmányoknak az anyaország határain belül” (A HANGYA... 2009; 71). Nem lehet emellett figyelmen kívül hagyni a szerb irodalmi és művészeti csoportok szerepét sem. „A háború utáni bölcséleti irodalomból szinte nagyobb késedelem nélkül jutottak el színvonalas szláv nyelvű fordításban a posztstrukturalizmus irodalmának jelentősebb művei, Sartre, Lacan és Foucault könyvei is” (LÁBADI 2008; 6). Minden bizonnyal a jugoszláv kulturális háttérnek is köszönhető, hogy a magyar vajdasági irodalmárok számára Európa helyett egy szűkebb közeg tűnt relevánsabb viszonyítási pontnak, mégpedig Közép-Európa. Bányai János a térségi kultúrához való viszony megváltozásáról a következő észrevételeket tette: „A Közép-Európa-gondolat Kelet-Közép-Európában a rendszerváltásig élt, mint a vasfüggönyön rést ütő eszmélkedés, gondolkodás, filozófia nem esélytelen esélye. Azóta megfélekeztek róla, megfélekeztek az álomról is, amit a térség számára a Közép-Európa-gondolat jelentett. Közép-Európa nem volt és nem is lesz, állítják ma többen, azok is, akik korábban többször és nem akárhogyan gondolkodtak el Közép-Európáról. Mire a rendszerváltások nyomán létrejöttek az egymásra ferdén néző, de most már Európáról álmodozó kis közép-európai nemzetállamok, addigra mintha világukból és szótárukból eltűnt volna Közép-Európa múltja és jelene” (BÁNYAI 2003; 10).

Akár Európa, akár Közép-Európa az új háromtagú rendszer egyik szereplője (a magyarországi közeg szempontjából a „határon túli magyar irodalmak” mellett), a kettős kötődés kulturális leírása értelmében az egyensúly kialakítása és megtartása alapvető fontosságú az optimális kulturális működés érdekében. Hasonlót fogalmazott meg Balla D. is a fentebb is idézett írásában, amikor a rendszer középső tagjának helyzetét kötéltnél is hasonlított. Az optimális működéshez „ezen a kötélen is csak egyetlen hely felel meg, úgy-ahogy, a kettős kötődés támasztotta követelményeknek, valahol középen. Bármelyik végpont-hoz, biztonságot jelentő oszlophoz közeledjék is a kisebbségi lét artistája, azonnal érzi, amint a másik, a távolabb került oszlopnál éles penge kerül a kötéltre. Vigyáznia kell, nehogy megkísérelje a szakadást, mert nem biztos, hogy bármelyik oszlopot elérhetné, mielőtt a mélybe zuhanna” (POMOGÁTS 1991; 24). A kettős kötődéssel közrefogott bármelyik közeg elengedése, vagy épp a bármelyikben való feloldódás a közepén elhelyezkedő kultúra önálló működésének végét jelentené: ha a „külső” referenciapont vesz el, úgy egy belterjes, csak önmagával foglalkozó kultúrát létrehozva az előbbi és/vagy az egyik oldalhoz csapódva egy regionális kultúra kialakítását eredményezve az utóbbi esetben. Hasonló figyelhető meg például az úgynevezett kárpátaljai magyar irodalom esetében: a kulturális kettős kötődéséből csak a magyarországi irodalmi közeggel való kapcsolat maradt meg valamilyen szinten, ezáltal pedig a kárpátaljai magyar irodalom egy önálló kulturális működésű közeg helyett regionális irodalomként lehet jelen. Értékítélet az ilyen változásokhoz nem társul, mindössze egy struktúra átrendeződésének regisztrálásáról van szó.

Ugyancsak a kilencvenes években jelent meg egy másik, eddig szintén mélyebben nem elemzett elgondolás, szorosan a kettős kötődéshez kötve, annak ellenére, hogy – ahogy majd látni lehet – ez épp az önálló kulturális működés lehetőségét zárja ki. Ez a másik rendszer – mert ez is az – a hídszerep által leírt. A Pomogáts Béla szerkesztette kötetben a következő olvasható az úgynevezett határon túli magyar irodalmakról: „szellemi hidat alkotnak a magyar kultúra és a szomszéd népek vagy éppen a nagyvilág kultúrája között, elősegítve ezzel a kölcsönös megértést, az együttműködést” (POMOGÁTS 1992; 5–6). Görömbei a kettős kötődéssel együtt említi: „Az, hogy a nemzetiségi magyar irodalmak két kultúrával vannak bensőséges viszonyban, lehetővé teszi, hogy közvetítsenek a két ország, két kultúra között, hogy hídszerepet is vállaljanak” (GÖRÖMBEI 1993; 11). A

kettős kötődéshez hasonlóan a hídszerep is olyan rendszert jellemez, amely felállítható a magyarországi irodalmi közeg köré is, vagyis ez sem speciálisan az úgynevezett „határon túli magyar irodalmak” kapcsolathálóját és működésüket írhatja le. Ez a kapcsolatrendszer ugyanakkor pontosításra szorul. Görömbei irodalmi kultúráról beszél, amelyet hídszerepbe helyez, s mégsem csak kulturális kapcsolat-tartást fogalmaz meg funkciójaként, de két *ország* közötti közvetítést is, amely azonban politikai működést feltételezne. Ez pedig inkább az intézményrendszerek között valósulhatna meg, s kevésbé az irodalom révén, amelynek működése épp a kisebbségi politikai változónak is függvénye.

Amennyiben az egyébként szintén háromtagú rendszer hídelemét kulturális kapcsolattartónak tekintjük, a Görömbei által használt *közvetítés*² félrevezető kifejezés lehet. Tudniillik a közvetítő közeg önálló kulturális működését háttérbe szorítja, mivel a leírás szerint az nem a saját kulturális információit küldi a másik két félnek, hanem a két másik szereplő kultúráját cseréli ki egymás között változtatás nélkül, anélkül, hogy saját elemet hozzájuk ad(hat)na. A Görömbei András által meghatározott hídszerep a magyar vajdasági irodalom középső pozíciójával (V) s a magyarországi (M), valamint a szerb (Sz) közeggel a két szélső pólusnál ekként írható le.

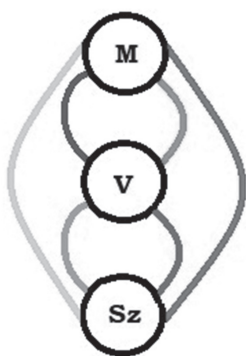

1. ábra. A magyar vajdasági irodalmi közeg a Görömbei András által meghatározott hídszerepben

(Forrás: Saját szerkesztés)

² Itt és most nincs hely és mód kitérni a *médiuum* mint irodalmi kulturális közegek közti kapcsolatban értelmezhető fogalom tisztázására, de azt mindenképp szükségesnek éreztem jelezni, hogy tudok ezen igazán izgalmas kérdés kifejtésének fontosságáról mint előttem álló feladatról.

A tényleges és optimális kulturális működés a vajdasági–magyar–szerb hármashoz hasonló rendszerben aligha teszi lehetővé a kulturális információk változtatás nélküli pusztá továbbítását, közvetítését. Vagyis a közbülső szereplő szükségszerűen átszűri a saját kulturális közegén, interpretálja a kapott információkat, mielőtt továbbadná őket. Mindemellett pedig két kulturális közeg kapcsolattartása sosem lehet kielégítő hídszerepben lévő harmadik fél közreműködésével, vagyis alapvetően fontos, hogy a két, egymást megismerni kívánó közeg közvetítő nélkül is, saját kulturális energiákat is mozgósítva forduljon a másik felé.

2. ábra. A kulturális kapcsolattartás hídszerepben lévő szereplővel
(Forrás: Saját szerkesztés)

Görömbei szerepként és feladatként határozta meg az általa nemzetiségi magyar kultúráknak nevezett közegek hídpozícióját (GÖRÖMBEI 1993; 11). Magyarországi elemzésekben nem ritka, hogy az úgynevezett határon túli magyar irodalmakra feladatokat rójanak.³ A kultúráközvetítés mellett ilyen feladat a magyar nemzeti tudat és az egyetemes magyar kulturális hagyományok megőrzése: „a nemzetiségi magyarság művészi önkifejezése, önismeretének mélyítése, azonossági tudatának, identitásának biztosítása” (GÖRÖMBEI

³ A „határon túli magyar irodalmak” mellett természetesen a magyarországi közegen belül megfogalmazódnak „feladatok”: sokszor hangoztatott igény különféle kiemelt témák megírása, például „az 56-os” regény vagy „a Trianon-regény” megírása (vagy újabban hangoztatott az ezt feldolgozó, még hiányzó film elkészítésének sürgetése).

1993; 11). Ugyanakkor a kilencvenes évek párbeszéd-élénkítése során a magyarországi közeggel kapcsolatban is megfogalmazódtak hasonló elvárások, illetve rögzültek hasonló jellemzők. Nádudvari Nagy János hozzászólása – a feladatmegfogalmazás mellett – a magyarországi közeg egy részére a korszakban fokozottan jellemző erős emocionális töltetet is felidézi: „a magyar irodalmat nem nagyon lehet hasonlítani a nagy nyugati irodalmakhoz, mert nálunk az íróknak mindig egyik fontos feladata volt küzdeni, művekben küzdeni a magyarság megmaradásáért. A nagy népek irodalmának ez nem feladatuk. De nekünk mindig, mindig feladatunk volt, hogy szót emeljünk önmagunkért, testvéreinkért [...]. Ez is nehézzé tette a magyar írók sorsát az elmúlt évtizedekben, mert erről beszélni nem lehetett” (FELSZABADULT-E... 1992; 70). Ahelyett, hogy ennek a meglátásnak a relevanciáját firtatnám, a jelen tanulmány kereteibe sokkal inkább illeszkedő szemponttal folytatnám, vagyis annak megmutatásával, hogy a „határon túli magyar irodalmi közegek” felől milyen másfajta kérések fogalmazódtak meg a magyarországi irodalom feladataiként.

A kilencvenes évek hozta változássorozat nemcsak a párbeszédre adott lehetőséget, s nemcsak „az egyetemes magyar összetartozás megvallhatóságának örömét hozta” (GÖRÖMBEI 2003; 86), de a határon túli művek befogadását is újabb módokon tette lehetővé. Erre hívták fel a figyelmet a kisebbségi magyar közegben dolgozó irodalmárok. Zalabai Zsigmond felvidéki irodalomtörténész a következőképpen fogalmazott: „kérném a magyarországi írókollégáknak a segítségét is, hogy főleg most, amikor már a kritikának sem szükségszerűen kell születnie a határon túli magyarság iránt való jóakarat jeleként, gondolkodjon szigorúan esztétikumban. És ne a szegény rokonnak kijáró jóindulattal mérettessenek meg a [...] művek, hanem tétessenek az egyetemes magyar irodalom serpenyőjébe, és ha arra képesek, ha arra méltóak, a mai magyar irodalom értékrendszerébe” (FELSZABADULT-E... 1992; 65). Ugyancsak a kilencvenes évek elején a vajdasági Sziveri János fakadt ki egészen hasonlóképpen láttatva a helyzetet, miszerint Magyarországon „a határon túliakat csupán »kuriózumként« ha emlegetik, s nem a műveik miatt, melyek el sem jutnak az olvasóhoz, nemhogy megfelelő – reális? – kritikai visszhangra találjanak” (KERESZTURY 1991; 95).

Hiába az eltelt bő huszonöt év, az e kritikai színtéren megfogalmazott feladat még mindig aktuális, annak ellenére, hogy az a hálózat, amelyen belül artikulálódott a kilencvenes évek legelején mára

már rohamos tempóban átalakult. Ez a változás pedig csak fokozódik, ha annak a közegnek az összetettségét és hálózatban betöltött pozícióit is figyelembe veszi egy vizsgálat, amely az eddigi elemzések nézőpontját határozta meg, de azok tárgyául nem szolgált.

Irodalom

- A hangya stemplije – Orcsik Roland beszélgetése Balázs Attilával (2009): *Kalligram*, 7–8., 68–74.
- BÁNYAI János (2003): *Egyre kevesebb talán*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- FEDINEC Csilla–ILYÉS Zoltán–SIMON Attila–VIZI Balázs szerk. (2013): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony
- Felszabadult-e a magyar irodalom? (1992): *Alföld*, 2., 29–75.
- GÖRÖMBEI András (1993): *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- GÖRÖMBEI András (2003): *Irodalom és nemzeti önismeret*. Nap Kiadó, Budapest
- KERESZTURY Tibor (1991): *Féltérpezsben: Arcképek az újabb magyar irodalomból*. JAK–Magvető, Budapest
- LÁBADI Zsombor (2008): *A lebegés iróniája – Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék
- MÁRKUS Béla (1991): Kórmutató. *Alföld*, 6., 34–42.
- NÉMETH Zoltán (2009): A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban. *Irodalmi Szemle*, április, 7–16.
- POMOGÁTS Béla szerk. (1991): *Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 1990. május 4–5-i keszthelyi tanácskozásának anyaga*. Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár
- POMOGÁTS Béla szerk. (1992): *Ötágú síp: A határokon túli magyar irodalom antológiája*. Móra Könyvkiadó, Budapest

